

A BALKÁNFÉLSZIGETI VLÁCHOK KÉTLEGELOS PÁSZTORKODÁSA A KÖZÉPKORBAN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1951. jan. 22-i ülésén.

Egy XII. századi bizánci költő, *Theodoros Prodromos*,¹ egyik népnyelven írt költeményében a bizánci szerzetesség dúsgazdag, kizsákmányoló vezetőin akart ütni egyet. Elmondja, hogy nemrégiben monostorba vonult. Monostorának — kánonellenes módon — két hegumenosa, apátja van: apa és fia. Míg a hegumenosok fényűzően élnek, őt magát és néhány monachos-társát nyomorban, megaláztatások között tartják és cselédmunkát végeztetnek velük csak azért, mert nem gazdagok, nem előkelő származásúak. Különösen felháborítja monachos-költőnket az a látvány, amelyet a dőzsölő hegumenosok dús lakomája tár éhségtől kopogó szeme elé. Íme — prózai fordításban — a második fogáscsoport költői leírása, amely itt különösen érdekel bennünket:

„Mármost azoknak az ételeknek a feltalálása után, amelyeket említettem,
megérkezett — esodás tünemény! — a többféle húsból összeállított
egyfazék-étel is,
egy kissé gőzölögve és kellemes illatot árasztva.
Ha óhajtod, most meg ismerd meg az egyfazék-étel részleteit is:
káposztát, négy kövér és hófehér torzsát
és kardhal besózott nyakszirtjét, egy ponty középső részét,
szép üveghalat vagy huszat, egy oxianéi hal gerinc melletti húsát,
valami tizenégy tojást és krétai sajtot,
legalább négy friss sajtot és egy kevés *vlách* sajtot
s egy font szent kenetolajat, egy marék borsot,
tizenkét fej fokhagymát és tizenöt szárított szkomberhalat,
meg egy mércényi kanállal édes bort rája,
s azután nagy nekigyürkőzé-ek, s akkor nézd a falásokat!“²

¹ A *Theodoros Prodromos* életére és műveire vonatkozó irodalmat ld. K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*. München. 1897.² 749–760, 804–806; Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica* I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. (Magyar-Görög Tanulmányok 20.) Budapest, 1942. 326–329.

² *Poèmes prodromiques en Grec vulgaire* éd. par D. C. HESSELIING et H. PERNOT (Verhandelingen der Koninkl.-Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel XI. Nr. 1.) Amsterdam. 1910. 55¹⁷⁴ 56¹⁸⁶.

Költőnk természetesen hamarosan búcsút mondott a szerzetesi életnek, de fényes műveltsége mellett is egész életében a nyomorgó irodalmárok és tanítónesterek szomorú rétegének sorsában osztozott a világ fővárosában. Egy másik versében hosszasan panaszolja, hogy tudománya mellett nyomorognia és éheznie kell. Irigyli kisiparos és kiskereskedő szomszédait: a foltozó vargát, a szabót, a péket és a mészározt, jómódjuk miatt. Íme például, hogyan kezdi el a napot szomszédja, a cipész:

„Van egy szomszédom: egy foltozóvarga, jobban mondva egy kontársuszter.

Csakhogy az nagy bevásárló s egyúttal ingyenc fickó is.
Mert mihelyt megpillantja a hajnali pirkadást,
tüstént így szól a fiához: „Hadd rotyogjon a forró víz,
s nosza, fiam, itt egy pénzdarab pacalra,
sőt vásárolj egy pénzdarabért *vlách* sajtot is:
aztán add nekem, hadd reggelizzem s aztán hadd talpaljak.”
Miután pedig befalta a sajtot és a pacalt,
vagy négyszer öntik neki csordultig a borosmeszelyt,
ő meg megissza és böfög. Töltenek neki egy másikat.
s azonnal fog egy cipőt és talpalja.”³

E költemény vége felé, köpenyegéhez intézett monológjából azt is megtudjuk, hogy költőnk ruházat dolgában sem áll jobban, mint a táplálkozás terén:

„Köpenyegem, s ismét csak: köpenyegem, te régi és rongyos,
köpenyegem, amikor elővett téged a *vlách* nő, hogy megszőjön,
sok könnyet zsúfolt beléd és nagy sóhajtásokat.
Te vagy az én paplanom is, köpenyeg, s a felöltöm is,
te vagy az ingem is, sőt te vagy a zubbonyom is.”⁴

Theodoros Prodromos e két költenényéből világosan kitűnik az, hogy a *vlách sajt* a XII. század közepén Konstantinápolyban népszerű, közkedvelt eledel volt. A piacon egy stamenon nevű aprópénzdarabért lehetett kapni egy *vlách* sajtot. S költőnk tudta azt, hogy az olyan mindenre használható köpenyegek, mint amilyen az ő ütött-kopott kappája is volt, *vlách* asszonyok *szőtteskészítményei*. A XII. század közepén tehát a *vlách* asszonyok szőttesanyagú köpenyeit is viselték Bizáncban a szegényebbek. A *vlách sajt* és szőttes a balkánfélszigeti *vláchok* kételegős (transhumance) pásztorgazdálkodásának jellegzetes termékei voltak.

Egész sor néprajzi leírásból és tanulmányból ismerjük a multszázadi és a mai balkánfélszigeti románok kételegős hegyipásztorkodásának életfor-

³ Id. kiad. 75⁵⁶⁻⁵⁷.

⁴ Id. kiad. 83²⁵⁸⁻²⁶².

máját⁵. Hogy meglegyen az összehasonlítási alapunk a középkori anyag bemutatásához, rövid, tipizáló leírást adok erről a mai életformáról, különösen annak gazdasági oldaláról.

Ezek a kétlegetős pásztorkodást folytató románok évszakos nomádok a szónak abban az értelmében, hogy nem laknak ugyanazon a helyen az egész évben. sőt még a télre és a nyárra sincsen meghatározott lakóhelyük. Így minden tavasszal és minden ősszel új kunyhókat kell építeniök. Nem okvetlenül térnek vissza minden évben ugyanarra a vidékre. Azok a csoportok, amelyek évszakos legelőik helyét is nagyobb mértékben változtatják, nomádoknak tekinthetők. Az évszakos legelők helyéhez jobban ragaszkodók transhumance pásztoretet élnek. Hogy a nomádok évszakos vándorlásaiban több év alatt mekkora földrajzi változatosság mutatkozik, az attól függ, hogy mekkora kiterjedésű az a terület, ahol nyájaikat nyáron és télen legeltetniök módjukban van. Így vándorlásaik terjedelmét a természeti, földrajzi adottságok mellett történeti viszonyok, háborúk, politikai államhatárok változása stb. is befolyásolják. A vonulások általában májusban és szeptemberben történnek. A mintegy 50–100 rokonsaládból álló pásztorközösség (fălcare) májusban elhagyja a völgyeket és alföldeket, mert ott a nyári szárazságban a legelők kiszáradnak. A pásztorközösségek nyájaikkal együtt felvándorolnak a magas hegyekre, ahol a havasi legelők a forró nyári évszakban sem száradnak ki, s ott legeltetnek szeptemberig. Szeptemberben levonulnak egy-egy Jolyóvölgybe, alföldre vagy tenger melléki síkságra, ahol a tél nem olyan zord, hogy nyájaik a tél folyamán ne találánának a legelőkön, még az esetleges hótakaró alatt is, valami ennivalót. A vonulás mintegy két-négy hétig tart. A földrajzi viszonyoknak megfelelően egy darabig valamelyik főútvonalon haladnak, majd rátérnek a hegyi ösvérösvényekre. Ezeken a vonulásokon — *Pouqueville* leírása szerint — a múlt század elején a vlách leányok nadrágban jártak. Napi megtett útjuk rövid, mert a nagy juhnyájak állandó legelés közben, lassan haladnak. A málhát (sátorkarók, gyapjútakarók, élelmiszer [kukorica, só], ruhák és edények) lóháton szállítják. A nyári legelőre érkezve megépítik kunyhóikat (călivă): karó- és vesszővázat szalmával fonnak be. (A téji kunyhókat néha fából építik meg.) A kunyhó alapja köralakú vagy négyszögű, közepén tűzhelymélyedéssel. Mindegyik kunyhóban egy-egy család száll meg. A kunyhók mindig egy kisebb-nagyobb

⁵ Itt csak néhány fontos művet említünk: TH. CAPIDAN, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. (AcRom. Studii și cercetări 20.) București, 1932; TH. CAPIDAN, *Românii nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei Balcanice*. Cuj 1926; J. CVIJIĆ, *La Péninsule Balkanique. Géographie humaine*. Paris, 1918; C. HÖEG, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque I. Étude linguistique précédée d'une notice ethnographique*. Paris—Copenhague, 1925; A. KERAMPOULLOS, *Ti elvai oi Koutróblaxoi*. Athén, 1945; G. WEIGAND, *Die Aromunen. ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen*. I—II. Leipzig, 1894–1895; G. WEIGAND, *Vlacho-Meglen, eine ethnographisch-philologische Untersuchung*. Leipzig, 1892.

kiterjedésű csoportban tömörülnek. Ez a pásztorszállás (stână). Az egész pásztorközösség, illetőleg pásztorszállás egy férfi (celnic) főnöksége alatt áll. Ez — rendszerint a legnagyobb nyájtulajdonos — felelős az egész pásztorszállásért, bérli a legelőket, képviseli a közösséget a hatóságok felé. A fontos döntéseket az idős férfiakkal tanácskozva hozza meg. Minden családnak van bizonyos számú juha, kecskéje és lova, a tulajdonos család jegyével megjegyezve. Viszont az egész állatállományt közösen őrzik, legeltetik és fejik a pásztorok (cioban, picurar), a közösség fiatalemberei. A szálláshelytől rendszerint 3—4 óra járásnyira vannak a juhok karámjai, a juhok fejőhelye (cutar), a fedett nyíróakol és a sajtkészítő-kunyhó (cășarea, stanea). A reggeli fejés után a nyáj délig legel, 12 és 3 óra között árnyékos helyen (amiridz) pihen, azután újra legel. Az esti fejés után pedig egész éjjel tart a legelés. Nyírás télen csak egy van, amikor a juhok hátsó részét nyírják meg. A főnyírás május-júniusban van. Ebben az egész közösség férfinépe részt vesz. A gyapjút a nők gyűjtik össze zsákokba. A kecskéket a legfiatalabb pásztorok őrzik, s az asszonyok fejik és nyírják.

Az évszakos nomád románok fő gazdagságát a juhok teszik. Ezekből élnek. A tejgazdaság és a gyapjűfeldolgozás termékeinek eladásából szerzik meg azt a tekintélyes pénzösszeget, amire a legelők bérbevételéhez s a só és kukorica megvásárlásához szükségük van. Manapság az a helyzet, hogy a sajtot és tejet egy-egy kereskedőnek vagy vállalatnak adják el, melynek a cselnikkel szerződése van. A pásztorszálláson egész nyáron egy-egy sajtos (cășarlu, baciú) dolgozik. Ez készíti a sajtot, aludttejet, vaját, joghurtot a kereskedő, illetőleg a vállalat számára. A lóban gazdag családok fiatalemberei *fuvaros*-életet élnek. Így használják ki a lóállományt, mely egyébként évente csak kétszer, a vonulás heteiben van igénybe véve. Lóállományuk lehetővé teszi azt is, hogy a Balkán-félsziget nagyobb városainak piacaira elvigyék sajt- és gyapjűtermékeiket és maguk árulják azokat.

Az asszonyok és leányok általában a kunyhókban dolgoznak: főznek s a gyermekeket gondozzák. Egyébként a pásztorkodó balkánfélszigeti románok étrendje nagyon igénytelen. Főtáplálékuk a tej, tejtermékek, kukoricakenyér, kukoricamálé és víz. Juhhúst és bort csak ünnepeken és lakodalomban fogyasztanak. Így az asszonyoknak és a leányoknak a főzésnél sokkal több idejét veszi igénybe a gyapjűfeldolgozás s a ruhák készítése. A gyapjű mosásától a különféle ruhadarabok varrásáig mindent maguk csinálnak. Minden szabad idejüket azzal töltik, hogy guzsajjal fonallá fonják a gyapjút. Augusztus közepe táján, amikor már elég gyapjűfonalat fontak, a kunyhó belsejében felállítják a szövőszéket és elkezdnek szőni. A szőttesek festését is a pásztorszálláson végzik. Erre régente az asszonyok vadfüvekből kivont festékanyagot használtak. A tél javarészét is gyapjűfeldolgozással és ruhakészítéssel töltik. Így azután a férfiak és nők valamennyi gyapjű és kecskeszőr ruhadarabja

a román nők háziiparának terméke. Alsóruhadarabjaik javarésze is ványolt gyapjúszövetből való. A nagy csuklyás, ujjatlan, fekete vagy szürke köpenyeg (tălăgan, capă) a férfiak hideg-meleg ellen egyaránt viselik. Takarónak is ezt használják. Ugyanolyan mindenes ruhadarabjuk ez a mai balkán-félszigeti román férfiaknak, mint Theodoros Prodromosnak volt a maga kappája a XII. században, a maga városi életében. A román nők szőttessanyagaik és ruhadarabjaik javarészét eladásra készítik, s a sajt mellett ezek eladása jelenti a családok fő pénzforrását.

A középkori forrásokban számos tanúbizonyságát találjuk annak, hogy a balkán-félszigeti románok ősei, a vláchok már a X–XIII. században ugyanezt az évszakos nomád, kétlegetős pásztorkodó életmódot folytatták. Az első kétségbekonlatatlan adatot erre nézve a bizánci Kekaumenos 1075–1085 táján írt Strategikonjában találjuk.⁶ Kekaumenos nagyon részletesen leírja a X. Konstantinos Dukas kiszípolozó adópolitikája ellen fellázadt thesszaliai görögök, bolgárok és vláchok 1066-i lázadását. 1066 júniusában Hellas-thema stratégosa, Nikulitzas a vlách Berivoj larissai házában tárgyal a felkelésben részt vevő vláchok képviselőivel. Le akarta őket beszélni a felkelés folytatásáról. „S a vláchokhoz is szól: — írja Kekaumenos — „Hol vannak most nyájaitok és asszonyaitok?” „Bulgaria hegyeiben” — felelték azok. Mert az a jellegzetes szokásuk, hogy [a bolgárok] nyájai és családjaik április hónaptól szeptemberig a magas hegyekben és az igen hűvös helyeken vannak. „S vajjon hát akkor” — mondta nekik — „nem fosztják-e ki ezeket az odaválósiaik, akik nyilván a császár pártján vannak.” Meghallván mindezt a vláchok, engedelmessé váltak szavainak...⁷ Kekaumenos alaposan, közvetlen közelből ismerte ezeket a vláchokat. Munkájának adataiból kihüvelyezhető az, hogy itt olyan évszakos nomád vláchokról van szó, akiknek téli legelői és telepei októbertől márciusig a thesszaliai alföld folyói: a Salamvrias, a Bliuri és a Phersalitiko mellékén, a Larissa, Trikala és Pharsala városoktól bezárt háromszög területén voltak. Hogy nyári legelőik és telepeik pontosan hol voltak, nem derül ki. Csak annyit tudunk megállapítani, hogy valahol a Hellas-themától északra levő Bulgaria-thema magas hegyeiben. Mivel tavaszi vonulásuk egy hónappal előbb kezdődött, mint a mai thesszaliai-pindosi vláchoké, és mivel 1066-ban az egész Balkán-félsziget bizánci uralom alatt állott, tehát politikai államhatár sem korlátozta vonulásukat, arra kell következtetnünk, hogy tavaszi és őszi vonulásuk ideje és távolsága jóval hosszabb volt a mainál. Jóval a nyári meleg beállta előtt, áprilisban megkezd-

⁶ Kekaumenosra és két művére vonatkozólag ld. Gyóni M., A legrégebbi vélemény a román nép eredetéről. Kekaumenos művei, mint a román történet forrásai. Budapest, 1944 = L'oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire roumaine: Revue d'Histoire Comparée n. s. 3 (1945) 96–180.

⁷ Cekaumeni strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus, edd. B. WASSILIEWSKY—V. JERNSTEDT (Записки историко-филологического факультета

ték tavaszi vonulásukat. Otthagyták a thessaliai alföldet, az alacsonyabb fekvésű legelőket s felhúzódtak előbb a Hellas-themába tartozó Pindos magas hegyi legelőibe s onnan észak felé vonultak a Bulgaria-themában fekvő Grammos-hegység és a Nerečka-planina havasi legelőire, sőt esetleg eljutottak a Bisztra-hegység és a Šar-dag területére is. A nyarat a legvalószínűbben a Grammos-hegység és a Nerečka-planina havasi legelőinek valamelyikén levő telepeiken töltvén, ott tejtermékeket és gyapjút termelvén, ősszel ugyan-ezen az úton visszatértek nyájaikkal a Pindosba s őszi vonulásuk végén, szeptemberben leereszkedtek téli legelőikre és telepeikre, a thessaliai alföldre. Ezt a vándorutat természetesen minden évben megtették a vlách férfiak is, hiszen ezek közül kerültek ki a pásztorok. 1066 nyarán a férfiak egy része csak a tervezett lázadás miatt maradt a téli telepeken s ment onnan a larissai tanácskozásokra.⁸

A másik határozott adatunk a középkori balkánfélszigeti vláchok évszaktos nomád életmódjára Anna Komnene 1118–1148 között írt Alexiasában van. A hercegnő leírja, hogy atyját 1091 tavaszán a tenger felől a szeldzsuk-török hajóhad, a szárazföld felől pedig a besenyők tartották körülzárva Konstantinápolyban. „Ezért azonnal követeket küldvén elhívatta Nikephoros Melissenos kaisart, hogy a kimondott szónál gyorsabban teremjen Ainosban. Ugyanis levélben már előzőleg megüzente neki, hogy sorozzon be annyi embert, amennyit csak tud, nem azok közül, akik már teljesítettek volt katonai szolgálatot (ezeket t. i. már előbb szétosztotta mindenfelé a Nyugat városaiba, hogy őrizték a fontosabb városokat), hanem részben újoncokat szedve össze, ahány csak van a bolgárok közül s ahányan csak a *nomád* életet választották (ezeket a köznyelv *vláchoknak* szokta nevezni), valamint a máshonnan is minden vidékről érkező lovasokat és gyalogosokat is.”⁹ A kutatók nagy része úgy szokott Anna Komnenénak erre a mondatára hivatkozni, mint amelyben a *Βλάχοι* megjelölés már nem népnév, hanem ’évszaktos nomád pásztor’ jelentésű foglalkozásnév. Pedig Anna Komnene forrása itt egy oklevél, egy I. Alexios Komnenostól 1091-ben kiadott rendelet volt, amelyben a császár felszólította Nikephoros Melissenos kaisart, hogy végezzen újoncsozást a bolgárok és a vláchok között.¹⁰ Ebben a császári oklevélben egészen bizonyosan a *Βούλγαροι* és a *Βλάχοι* népnév szerepelt. Azonban ismerjük írónónk pedáns atticizáló törekvését, népnévarchaizáló mániáját. Szenvedélyesen kerüli

Имп. С.-Петербуржскаго Университета XXXVIII.) Petropoli. 1896. 68₃₁–69₅. Vö. Gyóni M., i. m. 76–79. – A *τῶν Βουλγῶν* szavakat a kiadók kirekesztették az egyetlen kéziratban ránk maradt szövegből, mert itt nem a bolgárokról, hanem a vláchokról van szó. Vö. id. kiad. 69. a kritikai apparátus jegyzetét.

⁸ Vö. Gyóni M., i. m. 37–38. RHC. n. s. 3 (1945) 139–140.

⁹ Anne Comnène Alexiade, Règne de l'empereur Alexis I Comnène. Texte établi et traduit par B. LEIB II (livres V–IX). Paris. 1943. 134₂₇–135₅.

¹⁰ Vö. M. Gyóni, Le nom de *Βλάχοι* dans l'Alexiade d'Anne Comnène, Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) 241–272.

a vulgáris népneveket. Amikor tehát atyja 1091-i rendeletében azt olvassa, hogy Melissenosnak újoncokat kell szednie ἐκ τε Βουλγαρίων καὶ Βλάχων, ezt a kifejezést úgy stilizálja át, hogy a vláchok népneve zárójelbe kerüljön s kevésbé „szennyezze be a történelem testét“. Így stílusa is változatosabbá lesz, mert az egyik népnév mellé a másik helyett az azt a népet jellemző nomád életforma jellemzését állítja. Így parenthesisben, mentegetőzőskép megjegyezheti, hogy ezeket a nomád életformában élő embereket a tőle annyira lenézett népnyelv vláchoknak „tudja“ nevezni.

Anna Komnene természetesen nagyon jól ismerte a vláchokat. Éppoly megszokott balkáni jelenség voltak ők Anna Komnene korában a bizánci életben, akár a bolgárok. Fiatalabb kortársa, Theodoros Prodromos költeményeiből éppen most láttuk azt, hogy Konstantinápoly piacain a vlách sajt és a vlách asszonyok háziszóttesei megszokott árucikkek voltak. Írónőnk jól tudta, hogy a balkánfélszigeti vláchok főfoglalkozása, jellegzetes életformája a kétlegelős, évszakos nomád pásztorkodás. Éppen ez a néprajzi ismerete adott neki alapot arra, hogy a bolgárok mellett a vláchokat a fenti stílus-
szépítő fordulattal nevezze meg. Anna Komnenének ez a kissé mesterkélt mondata tehát azt bizonyítja, hogy az ő ismeretei szerint is, a XII. század első felében, sőt már az elbeszélte esemény idején, a XI. század végén is, a vláchok életformája katexochen pásztori, nyájkísérő, vonulásokban nomadizáló életforma volt. A forrás további elemzéséből világossá válik az is, hogy Nikephoros Melissenosnak akkoriban csak a Balkán-félszigetnek a Marica középső és alsó folyásától nyugatra elterülő részein (vagyis nagyjában a Strymon-, Thessalonike-, a régi Bulgaria-, Dyrrhachion-, Hellas- és Nikopolisthemákban) állt módjában újoncokat szednie. E területek bolgár, vlách és görög lakosságáról volt tehát szó Alexios rendeletében. Jellemző az is, hogy amikor a kaisar az Enos-Marica-völgy környékéről útnak indította ezt a hirtelen toborzott sereget, annak olyan nomád jellege volt, hogy Alexios környezete messziről besenyőknek nézte őket.

Harmadik kétségbevonhatatlan bizonyítékunk a középkori balkán-félszigeti vláchok kétlegelős, alpesi tejgazdaságot és gyapjútermelést folytató életmódjára I. Alexios Komnenosnak egy 1105 januári oklevele s egy közel egykorú patriarchai oklevél, amelyek egy XII. század végi athosi monostori feljegyzésbe beágyazva maradtak ránk.¹¹ Ebből a forrásból kiderül, hogy 1100 táján egy kb. 100 családból (a családokat, háznépeket az oklevél cātunoknak nevezi) álló vlách pásztorközösség költözött be — talán alkalmas téli legelőt és telepet keresve, vagy az állami pásztoradók elől menekülve — a Szent Hegy területére. Asszonyaik és leányaik férfiruhába öltözve, igazi pásztorokként legeltették nyájukat a vlách férfiakkal együtt. Az Athos

¹¹ Az alábbiakra nézve ld. M. Gróni, Les Vlaques du Mont Athos au début du XIIe siècle: Études Slaves et Roumaines I (1948) 30–42.

területén nyájaik hozamából éltek, s termékeikből anyagi szolgáltatásokkal, meg munkaszolgáltatással (vlách sajttal, tejjel, tejtermékekkel, gyapjúval, juhhússal és kenyérbékesítéssel) adóztak a monostoroknak, vagyis azok paroikos-pásztoráivá lettek. Az a jogi-gazdasági életközösség, amelyre a monostorokkal léptek, mindkét fél számára előnyös volt. A vláchok megszabadultak az állami pásztoradók terhétől, elsősorban az állattized fizetésétől, másfelől a szerzetesek gazdasági előnyökhöz és élelmezési kényelemhez jutottak a pásztor-vláchok paroikosi szolgálmányai révén. Mivel — erkölcsi okokból — ezeket a vlách katunokat nyájaikkal együtt már 1104-ben kiűzték az Athosról, nem derül ki az, vajjon voltak-e távoli, nyári hegyilegelőik is, e pár év alatt, vagy pedig át akartak térni a megtelepedettebb életre.

Időrendben következő bizonyítékunk a középkori balkánfélszigeti vláchok alpesi tej- és gyapjúgazdálkodására éppen Theodoros Prodromos ismerttetett költeményeiben van. A tőle említett vlách sajtot említik a raguzai oklevelek is, mint *caseus vlachiscust*. Ez a sajt fajta a középkori Raguzában, darabonként meghatározott törvényes súlyban, határozott csereértéket képviselt, szinte pénzdarábként szolgált a kereskedelemben. Ez a balkáni vláchok pásztorlásának legfontosabb produktuma, a nyelvükön *brînă*-nak nevezett juhsajt, amelyet szerb-bolgár-macedón nyelvterületen *vlaška urda*-nak ('vlách túró' ~ 'vlách sajt') neveznek.¹² Ennek a vlách sajtnak a jósága A. Korais szerint¹³ a középkorban s az újkorban is egyaránt közismert, nevezetes tény.

Tudelai Benjámín spanyol zsidó rabbi 1173 táján készült útleírásában¹⁴ úgy ír a le a thessaliali-pindosi Vlachiát, hogy „annak lakói a hegyekben laknak. Maga ez a nemzet a vláchok nevet viseli. Gyorsaság dolgában a kecskékkel lehet őket összehasonlítani. A hegyekből leszállnak a görögök területére, hogy zsákmányt ragadjanak el. Senkinek sínesen módjában zaklatni őket, s egy király sem tudja őket megfékezni“, stb.

Utolsó bizonyítékul hivatkozom III. Alexios Angelos egy 1199-i oklevelére. Ebben azt a kiváltságot adta az athosi Lavra-monostornak, hogy Puzuchia-planina nevű havasi legelőbirtokán élő paroikos-vláchjai a téli félévre adómentesen járhatnak le legeltetni Moglena-themába, állami birtokban levő legelőterületekre, sőt két mandrát, telephelyet és karámot is kapnak a Kra-

¹² Minderre nézve ld. V. BUGREA, *Românii în civilizația vecinilor*. Câteva urme ce nu se pot tăgădui: *AnInstIstNaț.* 3 (1924–1925) 494; vö. még N. IORGA, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale III*. Bucarest, 1937. 105.

¹³ „*Ataxta* I, 109; vö. még PH. MAYER, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*. Leipzig, 1894. 40. 3. jegyzet.

¹⁴ Vö. N. IORGA, *Istoria Românilor*. III. București, 1937. 61–62, 6. jegyzet; TAFEL, *De Thessalonica ejusque agro*. Berlin, 1839. 473; CAPIDAN, *Aromânii* 12; R. ROESLER, *Romänische Studien*. Leipzig, 1871. 108; G. MURNU, *Istoria Românilor din Pind. Valahia mare*, 980–1259. București, 1913. 133–139.

vitza-planina nevű állami legelőn.¹⁵ Az ekkori bizánci forrásanyag már azt is világosan mutatja, hogy a bizánci birodalom erősen kifejlett pénzügy-igazgatási rendszere hogyan tudta megfogni ezt az ingamozgást végző népelemet, milyen adókat rótt az évszakos nomád vlách pásztorokra. Elsősorban a *dekateia* nevű adónem terhelte őket. Ez még nem különleges pásztoradó, hanem állandó vidéki adónem, amelyet a themák állattartó lakossága az igába nem fogható háziállatok (juhok, kecskék, disznók) után általában fizetett. Ez az állatállomány 10%-ának megfelelő terhet jelentett. A saját állatállománnyal rendelkező, kétlegelős pásztorkodást folytató pásztorok még sajátos pásztoradókat is fizettek. Így a legelőadót (*ἐρμόμιον*), ha olyan legelőket használtak, amelyek állami földbirtokon (*τόποι κοινοί*) terültek el. Márpedig általában a havasi legelők (palaninák) és az államkinestár tulajdonába jutó tönkrement, adófizetéseképtelen földbirtokok (*κλήματα*) ilyeneknek számítottak, míg a császárok el nem adományozták ezeket. Ez a legelőadó eléggé magas volt: 100 juh után 1 arany nomismát (4,48 g aranytartalommal) s 1—1 ló, szamár vagy tehén után 1—1 ezüst miliarisont (a nomisma 1/12 értékrészt) kellett fizetniük a legeltetőknek. Az állami legelők karámjainak (*mandra*) a használatáért a *παρθρατισμόν*-t, a nyájak vonulása fejében pedig a *πορτατισμόν* nevű transhumance-adót kellett fizetniük.¹⁶

Bizonyítóanyagunkat a végtelenségig vonultathatnók fel. Szándékosan választottam a forrásokban legszegényebb korszakot, a X—XII. századot. Ennyi is elég annak belátására, hogy a középkori balkánfélszigeti vláchok életformája, pásztorgazdálkodásuk alapja mennyire hasonló a maihoz. Még csak egy középkori példát említek meg annak a bemutatására, hogy a kétlegelős hegyipásztorkodást űző középkori vláchok loállományuk révén másfelől éppúgy *fuvaros*-éteket éltek, mint a mai évszakos nomád románok.

Ioannes Skylitzes a XI. század második felében írt bizánci császárkrónikája a 976. év eseményei közt elmondja annak előzményeit, hogyan lett Samuel boigár cárrá. Kezdi Samuel legidősebb bátyja, David halálának elbeszélésével: „E négy testvér közül pedig David mindjárt meghalt, mivel félúton Kastoria és Prespa között, a Szép Tölgyek nevű helységben megölték valami *fuvaros vláchok*.“ E vláchok *ὁδῖται* jelzője megfektetésének a kulesa egy jóval későbbi, XII—XIV. századi szerb analógiában található meg. A szerb oklevelek azokat a vlách jobbágyokat, akiknek foglalkozása a kétlegelős pásztorkodás volt, *kjelatorok*nak nevezték. Feladatuk a szerb királyok,

¹⁵ G. ROUILLARD—P. COLLOMP, *Actes de Lavra*, t. I. Paris, 1937. No. 47, pp. 124—127. Vö. F. DÖLGER, *Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung*: BZ. 39 (1939) 26, 34—35, 44—45, 47, 57—59.

¹⁶ Vö. A. D. XANALATOS, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter*, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. Diss. München, 1937. 41—42; G. ROUILLARD, *La dime des bergers valaques sous Alexis Comnène: Mélanges* . . . Iorga. Paris, 1933. 779—786; M. GYÓSI, *Les Vlaques du Mont Athos* . . . i. h. 39—40.

illetőleg a monostorok nyájainak őrzése volt. Ezenkívül pedig bizonyos munkaszolgáltatásokra (fuvarozás, kaszálás, gyapjúfeldolgozás) voltak kötelezve. A *kjelator* elnevezés, mely a latin *calator* 'málhásló-hajtó' s a mai román *călător* 'utazó, vándorló' szavakkal függ össze, valószínűleg a középkori vlách szó egyszerű szerb átvétele, pontos megfejtője Skylitzes ὁδότης-ének s 'fuvaros'-t jelent. Ezt a nevet a balkánfélszigeti vláchok a középkorban a miatt a fontos szerep miatt kapták, amelyet a középkori gazdasági életben mint fuvarosok tölthettek be. Láttuk, hogy málhásló-állományukat évente kétszer csak a vonulás heteiben tudták foglalkoztatni. Ezek a málháslovak a Balkán-félszigeten az egyedül használható szállítóeszközt jelentették. Messze vidéekre kiterjedő terepismeretük is a karavánkereskedelemre predesztinálta a vláchokat. Sőt szállítottak az adriai sótelepekről, visszafelé, a tengerparti városokba boszniai ólmot, valamint gazdálkodásuk saját termékeit (sajtot, gyapjút, szőtteket, ruhákat, bőroket). Skylitzes *fuvaros* vláchjaiban tehát a vláchság életformájának az említett másik, ma is meglevő *aspectus*a bukkan fel, már a X. század végén. A bolgár David gyilkosai éppen a Kástoria-Prespa közti útszakasz közepe táján haladtak, mely északabbra, Resannál beletorkollik a régi római Via Egnatiába, amely a Dyrrhachion-Thessalonike közötti forgalmat a középkor folyamán is lebonyolította.¹⁷

Már az eddig előadottakból kiviláglik az a kétségtelen tény, hogy az ilyen a természeti viszonyoktól megszabott gazdasági életforma, mint amilyen a kétlegelős, alpesi pásztorkodás s ennek velejárói (a juhsajt- és szőtteskészítés) a történelem folyamán rendkívül szívósan fennmarad. Hamarabb bekövetkezhetik egy nép életében a nyelvcsere, semmint hogy életének egy ilyen megcsontosodott formája, az élete gazdasági alapját képező sajátosan konzervatív termelési mód megváltoznék. Kíváncsiságból vessünk most egy pillantást a középkorból az ókor felé. Maradtak-e nyomai az antikvitásból a Balkán-félszigeten űzött kétlegelős pásztorgazdálkodásnak? Carsten Höeg a mai görög nyelven beszélő, évszakai nomád szarakacsának törzsének eredetét vizsgálva összegyűjtötte néhány emlékét az antik görögség és szomszédai kétlegelős pásztorkodásának.¹⁸ Ennek adom most rövid összefoglalását.

A juh- és kecsketenyésztés már a homerosi korban is fontos ága volt a görögség gazdasági életének. Epirus az egész antikvitás folyamán a pásztorok országa volt. Varro *Res Rusticae*-ja II. könyvében hosszan beszél nagy epirusi nyájairól. Plutarchos egy anekdotája szerint Pyrrhos udvarában magasrangú személyiségnek számított egy nagy állatállományú pásztorgazda. A görög terület ókori éghajlati viszonyai a juhnyájakat és pásztoraikat ugyanúgy évszakai nomadizálásra kényszerítették, mint ma. Bizonyosága

¹⁷ Minderre nézve vö. M. Gyóni, Skylitzes et les Vlaques: RHC., n. s. 6 (1947) 155–173.

¹⁸ C. Höeg, i. m. 85–91.

ennek Sophokles Oidipus királyának egyik helye (1133—1139), ahol a hírnök a király előtt így emlékezteti Laios szolgáját (Babits Mihály fordításában):

„... Mert arra még
tudom, emlékszik, hogy Kithairon oldalán
hogyan volt, mikor, két nyájjal ő, és eggyel én,
szomszédban kóborogtunk három éven át
tavasztól ősziig hat-hat hosszú hónapot?
s a tél jöttével én saját tanyám felé,
ő Láios aklába hajtá nyájait.“

Dion Chrysostomos egyik beszédében (or. VII. 13; ed. Arnim I, 192) egy euboiai pásztor így írja le életmódját: „Mert télen a síkságokon szoktunk legeltetni, mivel elég legelőnk és sok eltett zöldtakarmányunk volt, nyáron pedig kihajtottuk nyájainkat a hegyekbe.“ Természetesen az antik irodalom nomád-típusa a sztyeppék nagyállattartó, szekereken élő szkítája vagy Észak-Afrika numidája volt. Ez az életforma az antik ember szemében exotikum volt s nagyon érdekelte, amint erről Herodotos és Hippokrates klasszikus leírásai tanúskodnak. A balkánfélszigeti és más, az antikok látókörében élő évszakos nomádok megszokott jelenségnek, egyszerű pásztoroknak számítottak. Így ritkán keltették fel az antik szerzők érdeklődését. Arrhianos Anabasisának egy helye (VII. 9, 2) arra enged következtetni, hogy a makedónok túlnyomó többsége is ilyen évszakos nomád pásztor volt. Szerinte Nagy Sándor egy alkalommal ilyen szavakat intézett katonáihoz: „Amikor Philippos uralkodni kezdett rajtatok, bolyongó és szegény életet éltetek, többségeitek bőrökbe öltözve néhány juhok legeltetett a hegyekben s a juhok védelmében a rövidebbet húzva harcoltatok az illírekkel, triballokkal és a szomszéd trákokkal. Ő adott nektek a bőrök helyébe chlamysokat hogy ezeket viseljétek, ő vezetett le benneteket a hegyekből a síkságokra“ stb. A trák és illír törzsek egyike-másika is évszakos nomád volt. Gyakran emlegetik az antik szerzők a geták kóbor életmódját. Strabon a bessosokat kunyhólakó és nyomorult életű népségnek nevezi. Ugyancsak Strabon írja le azt, hogyan próbálták a rómaiak földművelő életre szoktatni az uardokat, kiknek „földje göcsörtös, és földművesek nem lakhatnak rajta.“ Általában: a Balkán-félsziget északi, legtávolabbi és legalaposabban romanizálódott fele az, amelynek ókori kétlegetős pásztornépségeiről a legtöbb emlékünknél maradt.

Ami az évszakos nomád élet gazdasági alapját illeti, az ókori sajtkészítésben a juhsajt nagyobb szerepet játszott a tehénsajtnál. Az ókorban a Balkán-félsziget körzetében különösen Kythnos szigete és a többi Kykládok, Kréta, a Chersonesos, Boiotia és Dalmácia (Doklea) voltak nevezetes sajt-készítő helyek.¹⁹ De igen híres volt a dardaniai sajt is. Az „Expositio totius

¹⁹ W. KROLL, Käse: PAULY-WISSOWA, RE., s. v.

mundi“ egyik közléséből tudjuk azt, hogy a római birodalmon belül az i. u. IV. század közepén Dalmácia és Dardania sajtot exportált a többi tartományokba.²⁰

A *Dardani* ~ *Íáqðaroi* nevű Moesia superior-beli illír nép, mely keleten trák elemekkel is keveredett, a Felső-Vardar völgyében, a Fehér Drin mellett, a Morava mindkét oldalán Nišig és a Timok felső folyása mellett élt. Településterületük főbb városai tehát Scupi, Ulpiana, Remesiana és Naissus voltak.²¹ Ez a nép az antik világban nevezetes volt arról, hogy kétlegelős, alpesi pásztorgazdálkodást folytatott, s híres volt ennek terméke, a *caseus Dardanicus* is. A durva dardaniai szöttesek szintén nevezetesek voltak az antikvitásban.²² A Dardaniában állomásozó légiók, az említett nagy városi központok, az élénk átmenő forgalom az Adria és a Duna, a Viminacium és Thessalonike között a császárkorban épült római utakon (pl. a Lissus-Naissus útvonalon) s a dardánok nagymértékű katonai szolgálata a római hadseregben — mind hozzájárultak erős romanizálódásukhoz.²³

A vizsgált kétlegelős, transhumance, évszakos nomád pásztorelétmód majdnem mindig kétnyelvűséggel jár együtt. A balkánfélszigeti románok még ma is kétnyelvűek. A hegyekben egymásközt arumunul, a téli szállások területén — az érintkezés szüksége folytán — a földtulajdonos szomszédnéppel annak nyelvén (görögül, bolgárul, szerbül, albánul) beszélnek. Középkori források alapján ítélve ez a középkorban is így volt, s éppen évszakos nomád életmódjuk folytán feltehető, hogy a balkánfélszigeti vláchság egész története folyamán kétnyelvű lehetett. Ilyen körülmények között könnyebben feltehető egy nyelvcsere véghemenése.

A kutatók javarésze ma már azt vallja, hogy a Balkán-félsziget két katexochen évszakos nomád pásztornépe: az albán és a balkáni román autochthon, néppéválásuk a Balkán-félszigeten folyt le. A dardánok településterülete nagyjában megegyezik azzal a területtel, amelyre újabban nyelvészeti okokból a balkánfélszigeti román etnogenezis színterét tenni szokták.²⁴ Ez az a terület, melynek nyugati részén, a Šar-dag vidékén a nyelvészek által általában feltett albán-román együttélés elképzelhető. *Dardania* nevének illír tövét G. Mayer az albán *darðe* 'körte, körtefa' szóval hozta kapcsolatba, míg a mai albán *darðan* szó 'paraszt' < 'körtetermelő' jelentésű.²⁵ Strabon (VII. 316) említi, hogy a dardánok — a területükön levő városi központok-

²⁰ Expos. tot. mundi 52–53; Geogr. Lat. min. p. 118–119, ed. A. RIESE, Heilbronn, 1878; vö. E. STEIN, Geschichte des spätrömischen Reiches. I. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284–476). Wien, 1928. 25.

²¹ N. JOKI, Thraker: EBERT, RE. der Vorgeschichte, a. v. 278; RECHE, Thraker, uo. 298.

²² PATSCH, Dardani: PAULY-WISSOWA, RE., s. v.

²³ PATSCH, uo.

²⁴ L. GÁLDI-L. MAKKAJ, Geschichte der Rumänen. Budapest, 1942. (Ostmittel-europäische Bibliothek, No. 36.) 20–25. és 29. l., térkép; G. STADTMÜLLER, Forschungen zur albanesischen Frühgeschichte. Budapest, 1942. (Ostmittleuropäische Bibliothek 31.)

²⁵ BÜRCHNER, Dardania: PAULY-WISSOWA, RE., s. v.

tól eltekintve — földbevájt, trágyával fedett odukban laknak.²⁶ Az albánban és a románban egyaránt ősi eredetű *katun* szó etimológiájának vizsgálatából az derül ki, hogy e szó jelentéskörének egyik része éppen ezt a földbevájt, oduszerű, ú. n. Wohngrube-t jelenti.²⁷ A középkori raguzai és bizánci vlách sajt egyenes folytatása lehet a híres dardán és dokleai sajtnak, a vlách házi-szöttes a dardán szöttesnek, a Balkán-félszigeten szerte legeltető kétlegelő vlách pásztorok pedig — legalább is részben — a romanizált dardánoktól származhatnak. Több kutató közt már Patsch is feltette azt, hogy a dardán nép hozzájárulhatott a balkánfélszigeti románság kialakulásához.

Jó néhány éve foglalkozom a balkánfélszigeti vláchok középkori történetének kutatásával. Mostani igénytelen felolvasásommal arra szerettem volna rávilágítani, hogy a balkánfélszigeti románság élete gazdasági alapjának, termelésük módjának vizsgálata — mely az írott és archeológiai források gyér volta miatt még a kezdet kezdetén áll — lesz majd hivatva hozzájárulni nemcsak közép- és újkori történetük világosabb megértéséhez, hanem esetleg néppéválásuk folyamatának a felderítéséhez is.

²⁶ Vö. PATSCH, i. h.

²⁷ M. GYÓNI, Les Vlaques du Mont Athos . . . , i. h.

